

Ks. MAREK STAROWIEYSKI (Warszawa)

PATROLOGIA W POLSCE (1945–1997)

Dynamiczny rozwój patrologii w Polsce w latach powojennych, szczególnie od lat sześćdziesiątych stanowi wydarzenie dość niespodziewane i szczególne, któremu warto się bliżej przyjrzeć. Artykuł ten jest tylko szkicem rozwoju patrologii polskiej w ostatnim półwieczu i ogranicza się do podawania faktów, opuszczając celowo cały aparat referencji bibliograficznych, które zajęłyby prawdopodobnie kilkakrotnie więcej miejsca niż sam tekst. Ufam, że ten szkic, nie pozbawiony zapewne luk, będzie mógł stanowić przyczynek napisania historii patrologii w Polsce powojennej, tym bardziej że ks. S. Longosz (KUL) przygotowuje szczegółową bibliografię polskiej patrologii powojennej.

Trudno jest mówić o większym rozwoju patrologii polskiej przed I wojną światową. A przecież byli na terenach Polski wybitni badacze, których dzieła, szczególnie prace doktorskie pisane na uniwersytetach niemieckich czy francuskich, są do dziś powszechnie cytowane, by podać kilka przykładów: prace o *De viris illustribus* S. Sychowskiego, B. Czapli czy G. Działowskiego lub z dziedziny monastycyzmu S. Siwca (Schiwietz). Większość z tych kapłanów po obronieniu doskonałych prac doktorskich wpadała w duszpasterstwo i na tym kończyła się ich kariera naukowa. Na istniejących ówczesnie wydziałach teologicznych w Krakowie lub we Lwowie nie notujemy ważniejszych publikacji z naszej dziedziny. Najważniejszym bez wątpienia ewenementem w studiach nad literaturą chrześcijańską przed i po I wojnie światowej były prace filologów krakowskich i lwowskich (T. Sinki, G. Przychockiego, J. Sajdaka, L. Sternbacha i innych) na temat Grzegorza z Nazjanzu. Były to jednak prace ściśle filologiczne. Ważne prace opublikował z dziedziny archeologii chrześcijańskiej i pogranicza archeologii i historii dogmatu ks. prof. J. Bilczewski, profesor Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego, który następnie został arcybiskupem lwowskim.

W okresie międzywojennym studia patrystyczne znajdowały się wyraźnie na marginesie studiów teologicznych. I znowu kilka wybitnych prac, dotąd cytowanych, opublikowali polscy teologowie za granicą, by wymienić tylko kilka przykładów: L. Wrzoł (o Janie Kasjanie), B. Przybylski OP (o mariologii św. Ireneusza), A. Słomkowski

(o św. Augustynie). Również w kraju ukazało się kilka ważnych prac: ks. B. Wilamowskiego (o Arystydesie), M. Kordela (o liturgii u Izydora), ks. M. Michalskiego (o anonimie *De physicis*), ks. E. Florkowskiego (o Pelagiuszu), W. Rosłona (o łasce u Ojców Apostolskich), W. Wojtasika (o Leonie Wielkim). Innego rodzaju ważną publikacją był przekład *Patrologii* G. Rauschena w przekładzie ks. Nowackiego. W dziedzinie patrologii postacią dominującą był na pewno ks. J. Czuj, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, który opublikował bardzo wiele prac z dziedziny patrologii. Są one jednak bardzo różnej jakości, a liczne przekłady raczej złe. Jego wielką zasługą było jednak budzenie polskiej patrologii.

Niewątpliwie największym osiągnięciem patrologii dwudziestolecia jest wydanie dwudziestu tomów serii *Pism Ojców Kościoła* w Poznaniu, pod redakcją, rzecz charakterystyczna – człowieka świeckiego, prof. Jana Sajdaka. Tomy ukazywały się w niewielkim nakładzie i nie cieszyły się w kołach duchownych szczególnym powodzeniem, co widać dobitnie ze spisu prenumeratorów, zawartym w tomie dziewiętnastym: prenumerowała ją niewielka liczba biskupów, księży oraz ludzi świeckich, natomiast nie miało abonamentu tej serii większość polskich seminariów i domów zakonnych; nie prenumerowały jej nawet wszystkie wydziały i instytuty teologiczne! Tę kompromitującą dla poziomu świadomości religijnej dwudziestolecia tablicę polecam badaczom historii teologii w Polsce. W 1939 w redakcji serii znajdowało się szereg dzieł złożonych do druku, które uległy zniszczeniu.

Druga wojna światowa pogorszyła sytuację. Szereg prac gotowych zniszczono, rozbito biblioteki szkół wyższych świeckich i duchownych, zniszczono warsztaty pracy szeregu badaczy, jak J. Sajdaka wypędzonego z Poznania, zginęli badacze starożytności, jak wydawca Grzegorza z Nazjanzu prof. Leon Sternbach. A jednak wojna miała i swoje pozytywy. U pozbawionego katedry prof. Tadeusza Sinki ks. F. Machay zamówił przekłady dzieł patrystycznych (Grzegorza z Nazjanzu, Bazylego, Jana Chryzostoma) – tak powstało szereg bardzo dobrych tłumaczeń Ojców Kościoła. Natomiast prof. J. Sajdak przełożył *Apologetyk* Tertuliana i opracował monografię tegoż pisarza – obydwie wydane już po wojnie.

W roku 1945 sytuacja przedstawiała się tragicznie, tym bardziej że zlikwidowano ze szkół język grecki i ograniczano łacinę oraz nękanio zakłady teologiczne i teologów, a więc i patrologów, których odcięto od kontaktu z nauką światową. Pierwszą próbę odnowienia studiów patrystycznych dał ks. F. Machay, który rozpoczął wydawanie dokonanych w czasie wojny przekładów prof. T. Sinki; po wydaniu jednak trzech tomów, wydawnictwo zamknięto. Równocześnie ks. J. Czuj wydał dwukrotnie swoją *Patrologię*, która przez lata będzie stanowić podstawowy podręcznik tej dziedziny.

Następną próbę podjął Instytut Wydawniczy PAX, tym razem uwieńczoną powodzeniem. Po skromnych początkach – małych tomikach zawierających pisma Klemensa Aleksandryjskiego i Salwianusa – przyszły dzieła większe: *Listy św. Hieronima i św. Grzegorza Wielkiego* czy *Dialogi filozoficzne św. Augustyna*. Potem już Pax wydawał nieraz nawet po kilka tomów rocznie, zazwyczaj dobrych pod względem językowym, natomiast zazwyczaj dość źle opracowanych ze względu na zakaz Stolicy Świętej publikowania przez duchownych w tym wydawnictwie. Wydano więc w PAX-e, by podać jako przykład, kilka tłumaczeń ważniejszych dzieł, a więc: *O Państwie Bożym św. Augustyna*, wybór pism Grzegorza z Nyssy, historyków Kościoła (Sozomena, Sokratesa i Ewagriusza), *O wierze prawdziwej* Jana Damascyńskiego, *O wierze i O obowiązkach* Ambrożego, wybór mów Grzegorza z Nazjanzu, *Bibliotekę* Focjusza i inne. Obok samych pism Ojców Pax wydał szereg podstawowych i klasycznych opracowań, jak dzieła E. Gilsona, *Patrologię* B. Altanera-A. Stuibera (bez bibliografii polskiej, za to z przepracowaną na nowo bibliografią ogólną przez ks. W. Myszora), *Początki doktryny chrześcijańskiej* J.N.D. Kellego, *Żywot św. Augustyna* G. Bardy'ego i inne. Około pięćdziesięciu tomów związanych tematycznie z antykiem chrześcijańskim, a wydanych przez PAX stanowi ogromny wkład w studia starożytności chrześcijańskiej w Polsce tego tak zasłużonego dla rozwoju kultury chrześcijańskiej wydawnictwa.

Jednak prawdziwy przełom w patrologii dokonał się z chwilą podjęcia przez KUL i ATK badań i wykładów z patrologii we wczesnych latach sześćdziesiątych. W tym czasie na KUL-u rozpoczął wykłady o. J.M. Szymusiak SJ, uczeń J.H. Marrou i wydawca *Apologii* św. Atanazego w renomowanej serii patrystycznej *Sources Chrétiennes* oraz autor świetnej monografii Grzegorza z Nazjanzu z obszernym wyborem jego pism. We współpracy z prof. Leokadią Małunowicz, filologiem klasycznym, specjalistką od literatury późnoantycznej, założył w 1969 roku Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL-u, który poprzez liczne sympozja (odbyło się ich 29!) i referaty gości zagranicznych odegrał zasadniczą rolę w tworzeniu i integrowaniu środowiska patrystycznego w Polsce i łączeniu go z ośrodkami zagranicznymi. Z inicjatywy o. J.M. Szymusiaka wydano encyklopedię *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, który stał się ważnym elementem wprowadzającym w studia patrystyczne. On również wydał wraz z o. S. Głową SJ *Breviarium fidei*, zbiór wypowiedzi doktrynalnych Kościoła (drugie wydanie ukazało się bez podania jego nazwiska!). Zakład zainicjował prace nad *Bibliografią antyku chrześcijańskiego w Polsce* (J. Czerniatowicz, C. Mazur); wydano dwa zeszyty (do końca XIX wieku), a prace nad nią przerwała niespodziewana śmierć jej *spiritus movens*, mgr. C. Mazura. L. Małunowicz pozostawiła po sobie cenną monografię o słowie *sacramentum*

u Hilarego z Poitiers, przekład dzieł Libaniasza, antologię listu ascetycznego chrześcijańskiego oraz szereg drobnych choć ważnych naukowo artykułów. Po powrocie o. Szymusiaka do Francji i śmierci prof. Małunowicz, Zakład skoncentrował się głównie na publikowaniu pisma patrystycznego *Vox Patrum*, które założył i wydaje ks. dr S. Longosz.

Na sekcji Filologii Klasycznej KUL-u również działała prof. J. Pliszczyńska, która swoje prace badawcze skoncentrowała na Klemensie Aleksandryjskim; ich wynikiem był przekład *Kobierców* na język polski. Te prace kontynuował na KUL-u jej uczeń ks. prof. F. Drączkowski i jego uczniowie. W 1994 otwarto na sekcji Filologii Klasycznej KUL-u Katedrę Literatury Wczesnochrześcijańskiej, którą objął ks. prof. A. Eckmann, specjalista od św. Augustyna, uczeń ks. prof. W. Eborowicza z Pelplina, autora licznych prac o św. Augustynie.

W tym samym czasie wykłady z patrologii na ATK objął ks. prof. M. Michalski z Krakowa, który umiał zebrać wokół siebie grono bardzo zdolnych młodych patrologów. Oni też w 1969 roku zainicjowali serię *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, która w roku 1995 obchodziła wydanie 60 tomu (w około 70 woluminach). Rozpoczęto wydawanie od nakładu pięciuset egzemplarzy na powielaczu; ostatni tom wydano drukiem w trzech tysiącach egzemplarzy. Sytuacja ta przypomina ewolucję świetnej francuskiej serii monastycznej wydawanej przez opactwo Bellefontaine. Po przejściu ks. M. Michalskiego na emeryturę, kierownictwo serii objął o. prof. E. Stanula, redemptorysta, wraz z ekipą redakcyjną, której skład ulegał kilkakrotnym zmianom. Należy tu podkreślić, że seria dawała nie tylko przekłady pism Ojców, ale były one poprzedzane wstępami, które stanowią niejednokrotnie osobne rozprawki, ponieważ w tym okresie, gdy wydanie jakichkolwiek prac z dziedziny teologii napotykało na trudności, korzystano z okazji wstępów do wydawania małych monografii. Charakterystykę tej tak ważnej dla polskiej patrologii serii z różnych punktów widzenia znajdziemy w 11. tomie serii *Studia antiquitatis christianae*, wydanym przez ATK z okazji wydania sześćdziesiątego tomu tej serii.

Również ATK rozpoczęła wydawanie monografii patrystycznej *Studia antiquitatis christianae*, na której czele stanął ks. prof. W. Myszor, wybitny koptolog, wydawca polskiego przekładu tekstów gnostyckich oraz szeregu studiów o gnozie. Do 1995 wydano dziesięć tomów tej serii, zawierających cenne rozprawy po polsku i w językach zachodnich. Ostatnio ATK organizuje coroczne jesienne jednodniowe spotkania na określone tematy z dziedziny antyku chrześcijańskiego.

Dodajmy, że na KUL-u i ATK istniały studia z patrologii, które przygotowały młodą kadrę polskich patrologów; wzbogaciła się ona ponadto absolwentami studiów zagranicznych, szczególnie rzymskich (Augustinianum, Salesianum) z dziedziny patrologii. Stąd też polskie

seminaria i wydziały teologiczne otrzymały kadre dobrze przygotowanych specjalistów patrologów. Patrologia bowiem stanowi nie tylko przedmiot obowiązkowy w seminariach duchownych i wydziałach teologicznych, lecz także jest wykładana na kursach teologicznych dla świeckich, co niewątpliwie przyczynia się do jej spopularyzowania.

Wykłady z literatury chrześcijańskiej pojawiły się również na polskich uniwersytetach w ramach filologii klasycznej: pierwszą uczelnią, która wprowadziła kursoryczne wykłady tej literatury, był Uniwersytet Warszawski, po nim KUL powołał wspomnianą już katedrę. Stąd też powstają liczne prace magisterskie i doktorskie dotyczące literatury chrześcijańskiej, z punktu widzenia zarówno humanistycznego jak i teologicznego.

Do zdynamizowania studiów patrystycznych w Polsce przyczyniła się działalność Sekcji Patrystycznej przy Komisji ds. Nauki Katolickiej Episkopatu Polski, która zbierała na corocznych spotkaniach polskich badaczy z tej dziedziny; ostatnio materiały z tych spotkań są wydawane drukiem. Wkład do badań nad późnym antykiem ma także Komisja Bizantynologiczna Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej PAN.

Inicjatywy KUL-u i ATK popchnęły naprzód studia patrologiczne. Zaktywizowały wydawnictwo PAX, które zyskało kompetentnych współpracowników. Rozpoczęto publikacje antologii ogólnych: dwie najważniejsze to *Antologia Patrystyczna*, pióra niestrudzonego tłumacza o. dra A. Bobera SJ, oraz dwutomowa i niestety niedokończona, wspomnianego już ks. M. Michalskiego, *Antologia literatury patrystycznej*, oraz szereg antologii na tematy specjalne, jak modlitwa, Maryja, Eucharystia, męczennicy, komentarze patrystyczne do Ewangelii na niedziele i święta. Rozpoczęto wydawanie innych serii patrystycznych: *Ojcowie żywi* (13 tomów) – seria o charakterze kulturalno-religijnym, *Źródła monastyczne* (13 tomów) – teksty dotyczące życia monastycznego i ascezy, *Biblioteka Ojców Kościoła* (9 tomów) i inne mniejsze, z których nowa seria, *Źródła myśli teologicznej*, w ciągu dwóch lat istnienia wydała siedem tomów w dobrym opracowaniu. W Krakowie wydano pierwszy tom komentarzy św. Jana Chryzostoma do Listów św. Pawła we wspomnianym przekładzie prof. Sinki.

Z tego, co powiedzieliśmy, widać, że przekłady Ojców Kościoła stanowiły podstawowe zajęcie patrologów polskich, przez długie lata – dodajmy – jedyne praktycznie możliwe. Patrologowie polscy bowiem, odcięci przez lata od centrów na Zachodzie, od kontaktów z życiem naukowym i bibliotek, mogli spokojnie tłumaczyć, choć i tu niejednokrotnie, z braku książek, nie mogli przekładać z wydań najlepszych. Te pozycje można było wydawać stosunkowo łatwo, tym bardziej że Ojcowie Kościoła byli uważani za literaturę bezpieczną dla socjalizmu w Polsce, stąd stosunkowo łatwo udzielano pozwoleń na druk ich pism i rzadko tylko cenzura interweniowała w te teksty, choć zdarzały się

takie wypadki. W *Dodatku* do niniejszego artykułu znajdziemy zestaw najważniejszych przekładów polskich tekstów patrystycznych.

Była to zresztą potrzeba chwili. Z chwilą, gdy władze oświatowe zlikwidowały praktycznie język grecki w szkołach średnich i likwidowały łaciński, a filologia klasyczna cierpiała na brak kandydatów, ponadto ograniczano systematycznie język łaciński w seminariach duchownych, istniała konieczność dostarczenia studentom teologii, i w ogóle teologom, przynajmniej przekładów ważniejszych tekstów Tradycji, tak bardzo polecanych przez ostatnio wydane dokumenty Kościoła i propagowaną w hasle powrotu do źródeł, tym bardziej że w zrujnowanych bibliotekach brakowało tekstów oryginalnych. Dodajmy, że Ojcowie Kościoła odgrywali i odgrywają zasadniczą rolę w dialogu ekumenicznym.

Pośród tych przekładów należy zaznaczyć kilka ważniejszych inicjatyw. Dr S. Kalinkowski (ATK) przełożył niemalże wszystkie dzieła Orygenesusa, które uzupełniono ostatnio przekładem znakomitej monografii Orygenesusa pióra H. Crouzel'a. Poezje Prudencjusza przełożył wierszem prof. M. Brożek (UJ), a prof. J. Łanowski (UWr) dał piękny przekład poetycki dramatu bizantyńskiego *Chrystus cierpiący i Epigramów* Grzegorza z Nazjanzu. Prof. A. Świderkówna (UW) przełożyła dzieła Ojców Apostolskich. Wydano trzypiętomowy przekład poezji patrystycznej (orientalnej – etiopskiej, syryjskiej, ormiańskiej oraz greckiej i łacińskiej). Opublikowano również około 20 tomów przekładów różnych dzieł św. Augustyna, wśród których należy zwrócić uwagę na przekład *Wyznań* pióra znanego tłumacza Z. Kubiaka (wydany niestety bez komentarza) i *O Państwie Bożym* W. Kornatowskiego, *Apokryfów Nowego Testamentu* (tylko Ewangelie), dwa tomy komentarzy do *Ojciec nasz* (K. Bielawski), dzieła Klemensa Aleksandryjskiego (brak *Pedagoga*), reguł monastycznych, apoftegmatów Ojców Pustyni, pism gnostyckich z Nag-Hammadi, dzieł Józefa Flawiusza, *Biblioteki* Focjusza O. Jurewicza (UW) oraz liczne przekłady poezji syryjskiej, pióra ks. prof. W. Kani (Tarnów).

Pokreślić tu należy dzieło popularyzacji Ojców Kościoła i włączenie ich zarówno do pracy duszpasterskiej, jak i próbę do kultury polskiej poprzez publikacje dzieł o wybitnym znaczeniu kulturotwórczym, jak poezji w przekładach wybitnych poetów polskich. Starano się więc tłumaczyć ważne teksty zarówno z punktu widzenia teologii, sztuki i historii, w przekładach nowoczesnych, z obszernymi wstępami opartymi na najnowszych zdobyczach nauki – teologii i historii. Ponieważ ukazywały się w stosunkowo dużych nakładach, mogły odegrać ważną rolę w duszpasterstwie oraz jako teksty do medytacji. Podkreślić tu należy cztery wydania *Gerontikonu*, dwa wydania polskie czterotomowych komentarzy do czytań niedzielnych i świątecznych (i dwa włoskie + wydanie na płycie CD-Rom). Te wydania wzbudziły zainteresowanie nie tylko w kręgach teologicznych i duchownych, lecz i po-

śród świeckich, tak że opracowano na ich podstawie szereg audycji Polskiego Radia i Telewizji (np. poezja, Orygenes, akta męczenników, apoftegmaty itd.) oraz cykle audycji w Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego, przekazywane również do Polski przez Polskie Radio. Cała ta aktywność patrologiczno-duszpasterska pozostała specyfiką polską i nie wzbudziła szczególniejszego zainteresowania w innych krajach. Polskie książki są znane tylko w Polsce. *Polonica non leguntur*, choć często przedstawiają poziom o wiele wyższy niż odpowiednie publikacje w krajach zachodnich.

Zainteresowania patrologią zawdzięczamy również polskim wykopaliskom archeologicznym, szczególnie w Egipcie, gdyż badacze musieli sięgnąć do patrystycznych tekstów źródłowych, co wzbudziło zainteresowanie tymi pismami w kręgach uniwersyteckich.

Jeśli chodzi o dziedzinę badań naukowych w zakresie patrologii i starożytności chrześcijańskiej w ogóle, wyniki są tu o wiele skromniejsze niż w dziedzinie przekładów i popularyzacji, co stanowi niewątpliwą słabość polskiej patrologii. Badania naukowe bowiem wymagają istnienia przyzwoitych bibliotek (by pokazać sytuację w polskich bibliotekach, dodam, że w 1974 nie było w Warszawie ani jednego egzemplarza kompletnego *Patrologii* Migne'a), możliwości wolnych kontaktów z innymi badaczami, udziału w kongresach, otrzymywania czasopism zachodnich itd., czego byli pozbawieni polscy uczeni przez całe lata. Należy przypuścić, że w nowej sytuacji to się poprawi. Nie możemy tu oczywiście podawać pełnej bibliografii polskich prac z dziedziny patrologii. Podamy więc nazwiska osób i dziedzinę, w której pracowali lub pracują.

Jeśli chodzi o św. Augustyna, ważne prace pozostawił po sobie zmarły patrolog pelpliński ks. Wacław Eborowicz, a prace te kontynuuje jego uczeń ks. prof. A. Eckmann (KUL). Monografia zmarłego o. J.M. Szymusiaka o św. Grzegorzu z Nazjanzu stawia go pośród najwybitniejszych znawców teologii Grzegorza Teologa i czyni godnym następcą pracy wspomnianych już filologów krakowskich. O pracach Leokadii Małunowicz już pisaliśmy. Jej prace nad św. Bazyliem kontynuuje ks. J. Naumowicz (PWTW). Prace J. Pliszczyńskiej nad Klemensem Aleksandryjskim kontynuuje ks. F. Drączkowski i jego uczniowie na KUL-u (powstało już szereg opracowań poświęconych wielkiemu humaniście aleksandryjskiemu). Należy wspomnieć prace dwóch nie-patrologów – ks. C. Bartnika (KUL) o św. Leonie Wielkim oraz ks. S. Rosika (KUL) o Grzegorzu Wielkim. O.E. Stanula (ATK) poświęcił ważne prace egzegezie patrystycznej i św. Hilaremu z Poitiers. Szereg ważnych prac o gnozie i o pisarzach koptyjskich napisał ks. W. Myszor (ATK), który również przełożył i wydał niektóre teksty koptyjskie oraz opracował z prof. A. Dembską (UW) pierwszą chrestomatię koptyjską i słownik koptyjsko-polski. Ks. B. Cześz (PWTP) i H. Pietras SJ poświęcili ważne prace pneumatologii; o. H. Pietras SJ

i S. Kalinkowski (ATK) zajmują się teologią Orygenesusa. Ks. M. Starowieyski (UW, PWTW) pracuje nad monastycyzmem i apokryfami NT, a ks. E. Staniek (PAT) nad homiletyką Ojców. Tekstami późnolacińskimi zajmuje się ks. K. Obrycki (ATK, PWTW). Problematykę ariańską podjął ks. J. Gliściński (ATK), natomiast św. Ambrożym zajmuje się ks. J. Pałucki (KUL), a Ewagriuszem Pontyjskim – o. L. Nieścior OMI, zagadnieniami zaś filologiczno-filozoficznymi – J. Wojtczak (UW). Kwestiami ekonomicznymi związanymi z pismami Ojców, rodziną wczesnochrześcijańską zajmuje się J. Jundziłł (WSP Bydgoszcz). Teatrem u Ojców oraz rodziną zajmuje się ks. S. Longosz (KUL), który również pracuje nad bibliografią antyku chrześcijańskiego w Polsce. Z dziedziny spokrewnionej z patrologią należy wymienić ważne prace w językach polskim i zachodnich E. Wipszyckiej (UW) nad Egiptem chrześcijańskim i papirologią, B. Filarskiej (KUL), E. Jastrzębowskiej (UW), B. Wronikowskiej (KUL) i J. Partyki (ATK) nad archeologią chrześcijańską. Prężne centra studiów nad późnym antykiem powstały przy Uniwersytecie Jagiellońskim (Bizancjum – M. Dzielska, M. Salamon, M. Różycka-Bryzek), Łódzkim (W. Ceran – Jan Chryzostom) i Poznańskim (J. Strzelczyk, K. Ilski – Hiszpania wizygocka, Iroszkoci).

Praca dwóch pokoleń patrologów w latach powojennych była pionierska. Musieli budować od podstaw: zgromadzić księgozbiory z dziedziny późnego antyku (najważniejsze – Biblioteka KUL i Zakładu Patrystycznego przy Seminarium Warszawskim), przygotowywać podstawowe podręczniki – *Patrologie polskie*, jak J. Czuja, ks. S. Pieszczocha, A. Żurka, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa* o. J.M. Szymusiaka i ks. M. Starowieyskiego i przełożona z niemieckiego patrologia B. Altanera-A. Stuibera, podstawowe dzieła z historii dogmatu (J.N.D. Kelly), historii starożytnego Kościoła (J. Daniélou, H.I. Marrou), historii literatury (T. Sinko; A.M. Malingrey; ks. M. Starowieyski – greckiej, M. Cytowska, H. Szelest; J. Fontaine – łacińskiej, O. Jurewicz – bizantyńskiej, w przygotowaniu syryjska i koptyjska), archeologii chrześcijańskiej (B. Filarska, E. Jastrzębowska, F.W. Deichmann); założono czasopismo patrystyczne – tu należy dodać, że coraz liczniejsze artykuły z dziedziny antyku chrześcijańskiego pojawiają się w innych polskich pismach teologicznych; opracowuje się bibliografię antyku chrześcijańskiego w Polsce.

Co jednak jest najważniejsze, patrologia zdobyła sobie licznych i wiernych czytelników, duchownych i świeckich; pisma Ojców Kościoła cieszą się szczególnym powodzeniem w ruchach religijnych, które są jej gorliwymi propagatorami. Z pierwszego pokolenia pionierów patrologii w Polsce pozostali ks. W. Kania (Tarnów) i ks. S. Pieszczoch (Poznań). Drugie pokolenie pionierów, które zaczyna przechodzić na emeryturę, może patrzeć z nadzieją w przyszłość polskiej patrologii.

Dodatek

Najważniejsze przekłady polskie dzieł patrystycznych opublikowane po roku 1945 w wydaniu książkowym Układ w porządku alfabetycznym według autorów. Pominięto liczne przekłady ogłoszone w czasopiśmie, zwłaszcza w „Vox Patrum”. W nawiasie kwadratowym umieszczono nazwiska autorów ważniejszych monografii na temat danego pisarza.

Ambroży (O wierze, O obowiązkach, Heksameron, komentarz do Ewangelii według św. Łukasza, traktaty, listy)

Anafory starożytne

Angielscy i irlandzcy pisarze (antologia)

Antoni (żywot, dzieła)

Apokryfy Nowego Testamentu

Apologeci

Apoftegmaty Ojców Pustyni (różne serie)

Atanazy (Żywot św. Antoniego, Listy do Serapiona, apologie)

Atenagoras

Augustyn (O Trójcy, Wyznania, O państwie Bożym, Homilie na Ewangelię św. Jana, Homilie na I list św. Jana, Objasnienia do Psalmów, O nauce chrześcijańskiej, traktaty, listy) [G. Bardy, P. Brown i inni]

Bazyli (dzieła monastyczne, listy, homilie)

Benedykt (Reguła) [B. Singer, P. Sczaniecki]

Boecjusz (O pocieszeniu filozofii)

Cezary z Arles (mowy, dzieła monastyczne)

Chromacjusz (mowy)

Chrystus cierpiący

Cyprian (O Modlitwie Pańskiej, listy, traktaty) [J. Czuj]

Cyryl Aleksandryjski (traktaty)

Cyryl Jerozolimski (katechezy)

Dionizy ps. Areopagita

Doroteusz z Gazy

Egeria

Efrem i poeci syryjscy (wybór)

Eucharystia (wybór tekstów)

Eugipiusz (dzieła)

Euzebiusz z Cezarei (reprint: Historia Kościoła)

Ewagriusz Scholastyk (Historia Kościoła)

Filon z Aleksandrii (Pisma)
Focjusz (Bibliotheka)

Gnostyckie teksty z Nag Hammadi
Grzegorz Wielki (Reguła, Dialogi, homilie, listy) [J. Czuj]
Grzegorz z Nazjanzu (prawie wszystkie dzieła) [J. M. Szymusiak]
Grzegorz z Nyssy (traktaty)

Hieronim (O sławnych mężach, Żywoty mnichów, listy, traktaty, komentarz do Księgi Kocheleta) [J. Czuj]
Hipolit (Przeciw Noetosowi)

Ildefons z Toledo (O wieczystym dziewictwie NMP)
Ireneusz (Apodexis)
Itineraria chrześcijańskie do Jerozolimy

Jan Chryzostom (O kapłaństwie, katechezy, traktaty, listy, komentarz do Listu Filemona i do listów pasterskich, komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian, homilie)

Jan Damasceński (O wierze prawdziwej)

Jordanes

Józef Flawiusz (dzieła)

Julian Apostata (listy)

Klemens Aleksandryjski (Kobierce, Który człowiek bogaty może być zbawiony, Protreptyk)

Kolumban (Dzieła wszystkie)

Kommodian

Listy (Antologia listów chrześcijańskich)

Libaniusz (wybór pism)

Maksym Wyznawca (traktaty)

Metody z Olimpu

Minucjusz Feliks

Męczennicy (wybór tekstów)

Modlitwa (dwie antologie tskstów o modlitwie)

Nemezjusz z Emezy

Ojcowie apostołscy

Ojciec nasz (trzy tomy komentarzy Ojców)

Orygenes (prawie wszystkie dzieła; nadto *Duch i ogień* H. Urs von Balthasar) [H. Crouzel]

- Palladiusz (Opowiadania dla Lausosa)
 Pamfil (Obrona Orygenesesa)
 Pachomiusz (Pachomiana Latina)
 Paweł z Monembasji
 Paweł Diakon (Historia rzymska, Dzieje Longobardów)
 Pisma o Maryi (trzy tomy), o Wielkanocy (ps. Hipolit, ps. Jan Chryzostom)
 Poezja chrześcijańska (trzy tomy: syryjska, ormiańska etiopska, grecka, łacińska)
 Prudencjusz (poetycki przekład dzieł)
- Quodvultdeus
- Reguły monastyczne starożytne
 Rufin (O sfałszowaniu pism Orygenesesa)
- Sokrates (Historia Kościoła)
 Sozomen (Historia Kościoła)
 Sulpicjusz Sewer
- Teodoret z Cypru (Dzieje miłości Bożej, Leczenie chorób hellenizmu, listy, komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian)
 Tertulian (Apologetyk, Przeciw Marcjonowi, Przeciw Prakseaszowi, traktaty) [J. Sajdak]
- Zenon z Werony (traktaty)
 Zosimas (Historia nowa)
- Żywoty Ojców jurajskich

PATROLOGIA IN POLONIA (1945–1997)

R i a s s u n t o

Nell'articolo l'autore descrive lo sviluppo della patrologia in Polonia dalla fine della II Guerra Mondiale. Nei primi anni la situazione si presentava tragicamente: distruzione dei centri di studio e delle loro biblioteche, separazione dai centri di studi dell'Occidente e mancanza di una propria tradizione di studi patrologici. Si poteva constatare la mancanza dei testi dei Padri nelle traduzioni polacche e, d'altra parte, la soppressione o la limitazione nello studio delle lingue classiche nelle scuole superiori in Polonia, il che non permetteva l'accesso ai testi originali dei Padri. La

rinascita degli studi patristici negli anni '60 si è iniziata in due centri di studio – nell'Università Cattolica di Lublin (J.M. Szymusiak, L. Małunowicz) e nell'Accademia Teologica di Varsavia (M. Michalski) dove si è cominciato a pubblicare due collane patristiche: delle traduzioni dei Padri (circa 70 volumi), e delle ricerche. I patrologi polacchi hanno concentrato il loro lavoro nelle traduzioni per rispondere così alle esigenze della teologia dopo il Vaticano II. Così in cinquanta anni hanno pubblicato più di 150 volumi. Adesso funziona qualche collana patristica specializzata, p.es. in teologia, asceti e studi monastici, cultura, ecc. Inoltre sono stati tradotti principali testi fondamentali, come storia della chiesa (Daniélou-Marrou, la patrologia (Altaner-Stuiber), l'archeologia (Deisman), la storia di dogma (Kelly) ma anche elaborati degli autori polacchi: archeologia (Jastrzębowska, Filarska), dizionario patristico (Szymusiak, Starowieyski), patrologia (Czuj, Pieszczoł). Nell'Università Cattolica di Lublino si pubblica dal 1981 una rivista patristica „Vox Patrum” (Longosz). Un tratto caratteristico della patrologia in Polonia è la volgarizzazione delle opere dei Padri per metterli al servizio della pastorale (la collana „Padri vivi” i cui primi 4 volumi sono stati tradotti in italiano, presenza dei testi patristici nella Radio e televisione Polacca, ecc.). Inoltre nelle Facoltà Teologiche (corsi per i sacerdoti e laici) e nei seminari la patrologia (che è materia obbligatoria) viene insegnata da un corpo specializzato in patrologia e preparato nei centri di studio polacchi e all'estero („Augustinianum”, „Salesianum”). La divulgazione delle opere dei Padri e del loro insegnamento hanno promosso una maggiore presenza dei Padri nella vita cattolica in Polonia.